

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

TOPONOMIK MA'LUMOTLARDAN GEOGRAFIYA DARSLARIDA FOYDALANISH MEXANIZMLARI

Elmuratova Dilfuza Tulkinboy qizi

Guliston davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. *Ushbu tezisdagi geografiya ta'limida toponimik manbalardan samarali foydalanishning didaktik, metodik va kognitiv mexanizmlari tahlil qilinadi. Toponimika nafaqat joy nomlarini o'rganish fani, balki o'quvchilarda vatanparvarlik, tarixiy tafakkur, til madaniyati va fazoviy tasavvurni shakllantiruvchi kuchli vosita sifatida qaraladi. Tezisdagi toponimik materiallardan foydalanishning turlari, ularning dars jarayonidagi o'rni va o'qituvchining yo'naltiruvchi roli ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *toponimika, geografiya ta'limi, joy nomlari, tarixiy-geografik tafakkur, o'quv jarayoni, metodika.*

KIRISH

Toponimika – bu insoniyat madaniyati, tili, tarixi va geografik tafakkurining eng qadimiy qatlamlaridan biridir. Har bir joy nomi o'zida ming yillik tarixni, etnik xotirani va tabiiy muhit xususiyatlarini mujassam etadi. Shu boisdan geografiya fanini o'qitishda toponimik ma'lumotlar o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularni o'z yurti tarixiga, tabiatiga va xalq madaniyatiga yaqinlashtiradi.

Bugungi kunda geografiya darslari faqat xarita va tabiiy jarayonlar bilan chegaralanib qolmasligi kerak. Aksincha, joy nomlarining kelib chiqishi, ularning semantik ma'nosi, tarixiy o'zgarishlari orqali o'quvchilar geografiyani tirik, mazmunli va qiziqarli fan sifatida anglay boshlaydilar. Toponimik yondashuv o'quvchilarda geografik tafakkurni kuchaytirish bilan birga, ularning milliy o'zlik va madaniy identitetini ham shakllantiradi [1].

ASOSIY QISM

Geografiya darslarida toponimlardan foydalanish o'quvchilarda fazoviy tasavvurni rivojlantiradi. Har bir joy nomi o'sha hududning tabiiy sharoiti, iqlimi, relyefi yoki tarixiy voqealariga bevosita bog'langan. Masalan, “Qo'shko'pir”, “Qiziltepa”, “Oqtosh”, “Sho'rchi” kabi toponimlar tabiiy-geografik xususiyatlar bilan bog'liq bo'lsa, “Temiryo'l”, “Paxtakor”, “Navbahor” singari nomlar iqtisodiy yoki madaniy hayotni aks ettiradi. O'qituvchi bu nomlarni darsda tahlil qilib, o'quvchilarni joy nomlari orqali o'rganilayotgan mavzuning mohiyatiga chuqurroq kirishga yo'naltiradi.

Toponimik ma'lumotlar orqali o'quvchilar geografik ob'ektlarni yaxshiroq eslab qoladilar, xarita bilan ishlash malakalari mustahkamlanadi. Chunki joy nomi – bu xaritadagi belgining til shaklidir. Har bir toponimni ma'nosini bilgan bola xaritadagi belgini yodda saqlaydi, uning joylashuvi va ahamiyatini tezroq o'zlashtiradi. Shunday qilib, toponimika geografiya fanida nafaqat axborot manbai, balki didaktik vosita sifatida xizmat qiladi [2].

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Dars jarayonida toponimik materiallardan foydalanish o'quvchilarning kognitiv faolligini oshiradi. Masalan, o'qituvchi "Nega Qizilqum cho'li shunday nomlangan?" yoki "Toshkent nomining kelib chiqishi nimani anglatadi?" kabi savollar orqali o'quvchilarni izlanishga undaydi. Bu jarayon bolalarda mustaqil fikrlash, sabab-oqibatni tahlil qilish, dalil keltirish kabi intellektual ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Bundan tashqari, toponimik materiallardan foydalanish o'quvchilarda tarixiy-geografik tafakkurni shakllantiradi. Chunki joy nomlarining ko'pi tarixiy voqealar, etnik guruhlar, qadimiy tillar bilan bog'liq. Masalan, "Afrosiyob", "Zarafshon", "Urgut", "Xiva" kabi nomlarning tahlili o'quvchilarga o'z yurtining qadimiy sivilizatsiyalarini tanitadi. Bu orqali geografiya fani tarix bilan uzviy bog'lanadi, o'quvchi bilimni ajratilgan soha emas, balki yaxlit manzara sifatida qabul qiladi.

Toponimlar o'zida xalq ruhini, milliy qadriyatlarni, tarixiy xotirani aks ettiradi. O'quvchi joy nomlarining ma'nosini anglagan sari, o'z yurti va xalqiga bo'lgan mehr-muhabbati ortadi. Masalan, "Mustaqillik", "Vatan", "Do'stlik", "Yangi hayot" kabi zamonaviy toponimlar mustaqil O'zbekistonning ma'naviy qadriyatlarini ifodalaydi. Shu bois toponimika dars jarayonida vatanparvarlik tarbiyasining kuchli vositasi sifatida xizmat qiladi.

Geografiya o'qituvchisi har bir joy nomi ortidagi tarixiy haqiqatni o'quvchilarga yetkazishi zarur. Bu orqali o'quvchilar joy nomlariga hurmat bilan qarash, ularni to'g'ri yozish, talaffuz etish va asrab-avaylash madaniyatini o'zlashtiradilar. Toponimlarni o'rganish o'quvchilarda til madaniyatini ham rivojlantiradi, chunki ular ko'p hollarda qadimiy turkiy, fors-tojik, arabiy ildizlardan tashkil topgan bo'ladi.

Hozirgi kunda geografiya ta'limi raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq. Toponimik ma'lumotlarni o'qitishda interaktiv xaritalar, GIS dasturlari, Google Earth kabi platformalardan foydalanish o'quvchilarning vizual idrokini kuchaytiradi. Masalan, o'quvchi "Sirdaryo" nomini eshitibgina qolmay, u daryo oqimini 3D xaritada kuzatadi, uning nomi qanday ma'noga ega ekanini tahlil qiladi.

Bundan tashqari, toponimik ma'lumotlarni multimedia loyihalar ko'rinishida o'rganish ham samarali: o'quvchilar o'z hududidagi joy nomlari haqida qisqa videolar, taqdimotlar tayyorlaydilar. Bu faoliyat ularni nafaqat bilimli, balki ijodkor, tahlilchi va izlanuvchan shaxs sifatida tarbiyalaydi.

O'zbekistonda toponimika masalalari mustaqillik yillarida alohida e'tiborga olindi. "Geografik nomlar to'g'risida"gi Qonun va "Toponimik ma'lumotlar davlat kadastri" tizimining yaratilishi bu sohada tizimli islohotlarga zamin yaratdi. Shu bois, geografiya o'qituvchilari uchun toponimik materiallar endi faqat qo'shimcha emas, balki asosiy o'quv manbasi sifatida qaralmoqda.

Yaqin yillarda milliy toponimik baza yaratish, elektron atlaslar, interaktiv o'quv qo'llanmalarini tayyorlash, o'qituvchilarni maxsus tayyorlash bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Bu jarayon o'z navbatida geografiya fanining metodikasini boyitadi va o'quvchilarda ilmiy-geografik tafakkur darajasini oshiradi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Toponimik ma'lumotlardan samarali foydalanishning eng muhim shartlaridan biri — bu o'quv jarayonining maqsadi va mazmuni bilan toponimikaning ichki uyg'unligini ta'minlashdir. Ya'ni har bir dars mavzusida tanlangan toponimlar bevosita o'rganilayotgan geografik hodisa, ijtimoiy-iqtisodiy jarayon yoki tabiiy muhit bilan uzviy bog'lanishi kerak. Masalan, "O'zbekiston relyefi" mavzusini o'rganayotganda "Hisor", "Zarafshon", "Chotqol", "Qizilqum" kabi toponimlarni tahlil qilish orqali o'quvchi nafaqat joyning nomini, balki u nom ortidagi tabiat, relyef shakli va tarixiy ahamiyatni chuqurroq anglaydi.

Har bir toponim o'ziga xos "axborot birligi"dir: u nafaqat geografik ob'yektning nomini bildiradi, balki o'sha ob'yektning tabiati, tarixi va inson faoliyati haqidagi ma'lumotni ham saqlaydi. Shu boisdan toponimik bilimlar o'quvchida fazoviy tafakkur bilan bir qatorda madaniy-geografik tafakkurni shakllantiradi. Bu, o'z navbatida, geografiya fanining umumiy maqsadi — inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish — uchun muhim poydevor hisoblanadi [4].

Geografiya darslarida toponimik materiallardan foydalanish o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishga ham xizmat qiladi. Chunki joy nomlarining shakllanishi tasodifiy emas — ular tabiiy muhit, iqtisodiy faoliyat va xalqning tarixiy taraqqiyoti bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Masalan, "Paxtakor", "Oltinsoy", "Dehqonobod" kabi nomlar iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq bo'lsa, "Sho'rchi", "Bo'ston", "Qorako'l" singari nomlar tabiiy-geografik jarayonlarning izini o'zida saqlaydi. O'qituvchi bu nomlarning mazmunini ochib berganda o'quvchilar o'rganilayotgan joy haqidagi tasavvurlarni aniq, jonli va chuqur shakllantiradilar.

XULOSA VA MUNOZARA

Toponimik ma'lumotlardan geografiya darslarida foydalanish — bu o'qitish jarayonini jonlantirish, o'quvchilarni fikrlashga, izlanishga va o'z yurtini chuqur anglashga yo'naltiruvchi samarali pedagogik yo'nalishdir. Toponimika orqali o'quvchi nafaqat joy nomlarini o'rganadi, balki ularning ortida turgan tarix, madaniyat va tabiiy jarayonlarni his etadi. Bu esa geografiya fanining maqsadini — inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni anglashni — to'liq ro'yobga chiqaradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бердяев, Н. А. О назначении человека: Опыт парадоксальной этики. — Москва: Республика, 2013. — 383 с.
2. То'xtayev, В. O'zbekiston toponimikasining tarixiy asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019. — 216 b.
3. Jalolov, F. Geografiya o'qitish metodikasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. — 280 b.
4. Djurayev, M., Qurbonova, C., & Husenov, J. (2024). GEOGRAFIYA FANINING MAKTABLARDA O'TILISH SIFATI. Журнал академических исследований нового Узбекистана, 1(5), 71-73.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

5. Abduaziz, G. M. MODELS AND METHODS IN MODERN SCIENCE International scientific-online conference.

6. Ганиева, М. А., & Жумаева, Ш. Х. (2018). Формирование методов групповой работы с учащимися общеобразовательных школ. Вопросы науки и образования, (10 (22)), 149-151.

7. Djurayev, M. E., & Kurbanova, C. T. (2024). Protected areas in wilderness landscapes and ensuring ecological security in Uzbekistan. Journal of Geography and Natural Resources, 4(01), 146-152.

8. Рахимбердиева, З. А., & Артикова, Д. М. (2020). Шагазатова Барно Хабибуллаевна. EDITOR COORDINATOR, 468.

